

Koeru Keskkool

**VABADUSSÕJAS LANGENUD KOERU KIHELKONNA KANGELASED
JA NEILE PÜSTITATUD MÄLESTUSMÄRGID**

Uurimistöö

Autor: Laura Lepik, 11. klass

Juhendaja: õp Siret Pärtel

Koeru 2017

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. VABADUSSÕJAS LANGENUD KOERU KIHELKONNA KANGELASED	5
1.1. Vabadussõda Koeru kihelkonnas	5
1.2. Vabadussõjas langenud	7
1.2.1. Allweiss Oskar	7
1.2.2. Berendts Ervin Heinrich.....	9
1.2.3. Müllerstorf Priidik	10
1.2.4. Raus Villem	10
1.2.5. Selter Joosep	10
1.2.6. Veinberg Hans	13
1.2.7. Veinberg Johannes	15
1.3. Eesti Vabaduse Risti kavalerid	16
1.3.1. Kovkin Boris	16
1.3.2. Kruusmann Jüri	17
1.4. Vabadussõjas langenute matmispaigad ja hauaplatsid	18
2. MÄLESTUSTAHVEL KOERU KIRIKUS	21
3. MÄLESTUSSAMMAS VABADUSSÕJAS LANGENUTELE	23
3.1. Mälestussamba püstitamise eellugu	23
3.2. Skulptor Juhan Raudsepp	25
3.3. Mälestussamba nurgakivi õnnistamine	27
3.4. Mälestussamba valmimine 1934. aastal	27
3.5. Mälestussamba hävitamised ja taasavamised	29
3.6. Mälestussamba taastamine	30
3.7. Mälestus- ja vabadussammaste makettide valmistaja	32
KOKKUVÕTE	34
KASUTATUD MATERJAL	35
LISA 1. VABADUSSÕJAS LANGENUTE ANDMED	38
LISA 2. HAUATÄHISTE ASUKOHAD KOERU KIRIKUAIAS JA KALMISTUTEL	40
LISA 3. FOTOD LANGENUTE HAUATÄHISTEST	41

LISA 4. FOTOD MÄLESTUSSAMBA PLATSIST	44
LISA 5. MÄLESTUSSAMBA NURGAKIVISSE PAIGUTATUD AKTI LÕPPOSA	45
LISA 6. NURGAKIVI SISSEÕNNISTAMISE ÜRITUSE KAVA.....	47
LISA 7. FOTOD SÜNDMUSTEST TÄNAPÄEVAL	48

SISSEJUHATUS

Eesti Vabariigi endine president Toomas Hendrik Ilves on kirjutanud: „*Eesti Vabaduse Risti saanud inimeste elulugudest peegeldub Eesti lugu kogu oma eripalgelisuses. Nende inimeste senised ja hilisemad elud olid väga erinevad, kuid kokku moodustavad need ühe selge ja kauni loo: Eesti Vabariigi sünniloo.*“ (Pihlak, Strauss, Krillo, 2016, lk 4)

Uurimistöö teema on „Vabadussõjas langenud Koeru kihelkonna kangelased ja neile püstitatud mälestusmärgid“. Töö eesmärgiks on koguda ja täpsustada informatsiooni Eesti Vabariigi iseseisvumise saavutamisele kaasa aidanud kangelastest ja neile püstitatud mälestusmärkidest. Samuti täpsustada olemasolevat informatsiooni ja leida uusi andmeid Koeru kihelkonna jaoks keerulise aja ja läbi aegade tähtsal kohal püsinud teemade kohta.

Töö jaguneb kolmeks peatükiks. Esimeses peatükis antakse ülevaade Koeru kihelkonnast pärit Vabadussõjas langenud kangelastest, nende elust ja osalusest sõjas. Teise peatükki on kogutud informatsioon Koeru kirikus oleva mälestustahvli püstitamisest ja säilitamisest. Kolmas peatükk hõlmab Vabadussõjas langenutele püstitatud mälestussamba ehitamise ja säilitamise rasket teekonda.

Uurimistöö jaoks vajalikku infot on kogutud erinevatest muuseumitest, arhiividest ja isikutelt. Suurel osal on tuginetud 1934. aastal välja antud raamatule „Koeru kihelkond“. Andmeid on mitmetest erinevatest veebikeskkondadest kontrollitud ja võrreldud.

Tänan kõiki, kes aitasid kaasa uurimistöö valmimisele.

1. VABADUSSÕJAS LANGENUD KOERU KIHELKONNA KANGELASED

Vabadussõda oli sõda, mida Eesti Vabariigi väed pidasid Nõukogude Venemaaga enda iseseisvuse kaitseks ja kindlustamiseks. Sõda algas 28. novembril 1918. aastal, kui Punaarmee ründas Narvat ja eestlased olid sunnitud taganema. Lahingud lõppesid 3. jaanuaril 1920. aastal, kuid Vabadussõja lõpuks loetakse 2. veebruari, kui Tartus kirjutati alla rahulepingule Eesti ja Venemaa vahel. Oma panuse vabaduse saavutamisele andsid ka Koeru kihelkonnast pärit mehed. (Mäesalu, Vahtre, 2015)

1.1. Vabadussõda Koeru kihelkonnas

Vabadussõda jõudis Koeru kihelkonna piirini 20. detsembril 1918. aastal, kui sinna jõudsid taganevad Tudulinna (varem Tudolinn) ja Simuna kaitseliitlased. Paar päeva hiljem langes enamlaste kätte Rakke (varem Rake). 23. detsembril vallutati Liigvalla, Piibe ja Preedi mõisad. Samal päeval jõudis Paidest Koerusse lipnik Harry Treilmanni juhtimisel 40-meheline salk vabatahtlikke värbama. Kuna punaarmeeelased olid Koerule väga lähedal, siis taganeti Paide suunas Koeru kaitseliitlastega juba sama päeva õhtul. Viimasena jäi Koeru telefoni keskjaama valvama kihelkonna Kaitseliidu juhataja kolonel-leitnant Johannes August Vellerind (endine Viitmann), tema vend ja veltveebel Villmansen. 24. detsembril sõitis enamlaste eelsalk umbes kella ühe-kahe vahel päeval Koeru ja kohe siseneti telefoni keskjaama, mida valvanud mehed põgenesid tagumise ukse kaudu. Enamlased rikkusid telefoni ja sõitsid edasi Vao mõisa poole. (Ilomets, 2011; Stokeby, 1934; Pae, Sokk, 2007)

Vao ja Aruküla mõisa (Aruküla mäe) juures toimusid tulevahetused. See oli esimene lahing Koeru kaitseliitlastele, kuid selle järel oldi sunnitud taganema. Taganedes liituti lipnik Treilmanni salgaga, et ühineda Paide kaitseks. 5. jaanuaril toimus Müüsleri mõisa juures lahing Järva pataljoni ja punaväeosade vahel. Lahing kestis ainult kolm tundi, sest vaenlased olid selgelt tugevamad. Selle ajaga langes kaks meest ja seitse sai haavata. Üks langenutest oli Abajalt pärit Koeru kihelkonna kaitseliitlane August Erde. Järjekordselt oldi sunnitud taganema. Peale Müüsleri lahingut toimusid veel lähedal asuvates külates lahingud mitmel järgneval päeval. Paidet ähvardas suur oht. 5. jaanuar osutus aga punavägede jaoks viimaseks võidukaks päevaks. Sealt alates sunniti vaenlane lõpuks taganema. Suureks abiks olid raudteedel tegutsenud soomusrongid. 10. jaanuaril

1919 vabastas Järvamaa kaitsepataljoni 3. rood Koeru ning viimased lahingud toimusid Puhmu küla ja Liigvalla mõisa pärast. Liigvallast kiiresti taganevatelt vaenlastelt võeti ära 40 karilooma, 13 koormat rukist, sõjamoona ja palju muud kraami. Päev hiljem oli Järvamaa enamlastest vaba. (Pae, Sokk, 2007; Stokeby, 1934; JT, 1939)

Müüsleri lahingu auks, kus hukkus ka üks Koeru kaitseliitlane, avati 15. juunil 1934. aastal mälestusmärk (Joonis 1). Kui tavaliselt püstitati mälestusmärk langenute auks, siis Müüsleri oma pidi tähistama Vabadussõja ühe murdelahingu toimumise kohta. Pidulikul avatseremoonial osalesid ka riigivanem Konstantin Päts, sõjaväe ülemjuhataja Johan Laidoner ja kaitseminister Paul Lill. (Pae, Sokk, 2007; Stokeby, 1934)

Joonis 1. Müüsleri mälestusmärgi avamine (Riigiarhiiv, 1934)

Järvamaalaste osalemist Vabadussõjas on tagantjärele kõrgelt väärtustatud. Riigi tunnustust näitab järvamaalastele antud Vabaduse Ristide suur arv ja langenutele pühendatud mälestussammaste rohkus. Olemasolevatel andmetel pälvis Vabaduse Risti 136 Järva maakonnas sündinud meest, mis moodustab Vabaduse Risti saanud Eesti kodanike üldarvust 6,5%. Vabadussõjas langenute auks püstitati mälestusmärke (-sambaid) kõigis Järvamaa kihelkondades. Tänapäeval asuvad mälestusmärgid Türil, Amblas, Järva-Madise, Müüsleris, Järva-Jaanis, Peetris ja Koerus. Vabadussõjas osalenud ja langenud järvamaalaste täpne arv ei ole teada. Järvamaal asuvatele mälestusmärkidele on kokku kantud 241 langenu nime, kuid kindlasti oli sõjas langenute arv suurem. (Pae, Sokk, 2007)

1.2. Vabadussõjas langenud

Täpselt ei ole teada, mitu koerulast Vabadussõjas osales, kuid langenuid oli 41. Samuti ei ole teada langenute täpsed nimed kirjapildid ning sünni- ja surmadataumid, sest erinevates allikates on need erinevad (Lisa 1) mitmekordse riigikorra vahetumise tõttu. Sõjas langenud olid pärit Koeru kihelkonna erinevatest küladest: Abajalt, Puiverest, Metsanurgast, Nõmmkülast, Rakkest (varem Rake), Lahust, Vahukülast (varem Vahu), Kalitsast, Vaalist, Merjalt, Ervitalt (varem Ärvita), Ellaverest, Udevalt, Preedist, Liigvallast, Väinjärvelt, Nahkanuialt, Arukülast, Vaolt, Rammalt, Metslast, Aaverelt, Piibelt. (Stokeby, 1934; Koeru muuseum₁; Vabadussõja Ajaloo Selts)

Koerulaste esimene võitlus vaenlasega toimus oma kihelkonda kaitstes ja hiljem vabastades. Veel osaleti kaugemates Vabadussõja lahingutes. Teeniti erinevates jala- ja ratsavägedes ning soomusrongide diviisides. Koeru vabadusvõitlejad omasid erinevaid auastmeid, nende seas olid ülemleitnant (J. Selter), leitnant (H. Veinberg), nooremohvitser-lipnik (O. Allweiss), veltveebli kohusetäitja (B. Kovkin) ja noorem-allohvitsers (K. Sikkar). Koerulased langesid erinevates paikades: Müüsleris, Peetris, Rannus, Võrus, Jõhvis, Narvas, Krasnoje Selos, Irboskas, Polschanovas, Pihkvas ja Riias. (Stokeby, 1934; Koeru muuseum₁; Vabadussõja Ajaloo Selts)

Võitlejatest 13 surid haiglas, enamik neist haavadesse. Surma põhjusteks on veel märgitud lahingus saadud põrutused, haigustest plekiline soojatõbi (tänapäeval tuntud tüüfusena) ja kopsupõletik. Teadaolevalt langesid vangi kolm meest: F. Eltermann, A. Erde ja H. Karuks. (Stokeby, 1934; Koeru muuseum₁; Vabadussõja Ajaloo Selts)

Järvamaad kaitstes langes esimese koerulasena Jüri Kruusmann (27.12.1918), olles luurel Peetri alevis. Teine langenu oli August Erde, kes sai raskelt haavata Müüsleri lahingus. Ta langes enamlaste kätte vangi ja lasti samal päeval nende poolt maha. Teadaolevalt kaotas viimasena oma elu Hermann Ziegel (03.04.1920). Kõige noorem langenu oli 16-aastane Villem Raus ja kõige vanem langenu 38-aastane Joosep Selter. (Stokeby, 1934; Koeru muuseum₁; Vabadussõja Ajaloo Selts)

1.2.1. Allweiss Oskar

Oskar Allweiss (Joonis 2) sündis 29. detsembril 1894. aastal, Järvemaal Koeru kihelkonnas Ellavere külas. Ta sattus mobilisatsiooni korras Esimesse maailmasõtta:

- 15.01.1915 – võeti arvele;
- 30.06.1916 – sai jefreitorite koolis jefreitoriks;

- 10.10.1916 – talle omistati 1. järk;
- 01.11.1916 – sai allohvitseriks;
- 06.12.1916 – saadeti 438. Ohtinski polku;
- 09.12. – 24.12.1916 – oli kahenädalasel puhkusel;
- 28.12.1916 – sai nooremohvitseriks;
- 23.01.1917 – sai XI eripolgu 1. roodu nooremohvitseriks;
- 23.01. – 23.02.1917 – positsioonide kaitsel Riia lahest kuni Pulkani jõeni;
- 24.04. – 02.05.1917 – haigestus ja viibis ravil;
- 04.05. – 24.05.1917 – positsioonide kaitsel Statedist kuni Lääne-Dvinaani;
- 26.06. – 05.08.1917 – haigestus ja viibis ravil;
- 05.08. – 15.08.1917 – osales lahingutes;
- 16.09. – 24.09.1917 – osales lahingutes;
- 23.10. – 03.11.1917 – haigestus ja viibis ravil;
- 04.11. – 18.11.1917 – osales lahingutes. (Oskar Allweiss)

Joonis 2. Oskar Allweiss (Kallandi, 2015)

Vabadussõjas osalemise aeg Oskaril jäi lühikeseks. Ta määrati 19. novembril 1918. aastal Koeru kihelkonna rahvaväe Väinjärve valla osakonna juhatajaks ja 4. roodu nooremohvitseriks 25. novembril 1918. aastal. Ta suri Järve mõisa juures toimunud lahingus, kus oli haavatuna maha jäänud ja vangi langenud. Roodu nooremohvitser, lipnik Oskar Allweiss suri 8. detsembril 1918. aastal ja on maetud Koeru vanale kalmistule. (Oskar Allweiss)

1.2.2. Berendts Ervin Heinrich

Ervin Heinrich Berendts (Joonis 3) sündis St.-Peterburis 19. augustil 1898. aastal. Tema isa August Berendts oli Koeru kihelkonnas paikneva Aavere (*Afer*) mõisa omanik ning ema oli Laura Julia Berendts (sünd. Steiner). Isa August Berendts oli jurist ja matemaatik ning Aavere mõisa omanik alates 1902. aastast kuni võõrandamiseni 1919. aastal. (Krusenstjern, 1938)

Joonis 3. Ervin Heinrich Berendts (Krusenstjern, 1938)

Aastatel 1911 – 1917 õppis Ervin Heinrich Revali rüütli- ja toomkoolis ning küpsustunnistuse sai 1917. aasta kevadel. Ta immatrikuleerus Tartu Ülikooli, kus õppis rahututel aastatel (1917 – 1918) meditsiini. (Krusenstjern, 1938)

Sakslaste taganemisel 1918. aasta novembris liitus ta vabatahtlikult Saksa Kodukaitse Rakvere väeüksusega. Temast sai laskur Rosenthali ratsastatud kuulipildurite rühmas. 29.05.1919. aastal pääses ta imekombel, kui põgenes Slovorota külast läbi punaste positsioonide ja sai lasu rangluusse. Haavast paranenuna pöördus ta tagasi oma sõjaväeossa ja võttis mitme kuu jooksul osa Balti rügemendi operatsioonidest. Peterburgile pealetungi ajal 1919. aasta sügisel sai ta 25. oktoobri öölahingus Krasnoje Selo juures lasu rinda ja suri mõne tunni pärast. Surnukeha toodi Tallinna ja maeti pidulikult Kopli kalmistule. (Krusenstjern, 1938)

1.2.3. Müllerstorf Priidik

Priidik Müllerstorf (saksapäraselt kasutatud ka Friedrich) sündis 2. septembril 1884. aastal Koeru kihelkonna Kapu külas. Ta abiellus 18. novembril 1907. aastal Tallinnas Helene Marie Holmiga, kuhu nad ka elama jäid. Aastal 1908 sündis neil poeg Johannes Osvald ja aastal 1913 Arthur. Hiljem asusid nad elama Koeru kihelkonna Ellavere külla, kus sündis 1918. aastal nende kolmas laps Gerta Ermilde. (Kallandi, 2015)

Priidik läks Vabadussõja saabudes rindele, kus teenis 7. jalaväepolgu 7. roodus. Ta sai lahingus Võru linna all haavata ja suri 4. oktoobril 1919. aastal Võru haigemajas. Priidik on maetud Võru kalmistule. (Kallandi, 2015)

1.2.4. Raus Villem

Villem Raus sündis 2. märtsil 1903. aastal Koeru kihelkonnas Metsavahi talus kolmanda lapsena. Ta osales Vabadussõjas, kuhu ta läks õe Anna peigmehe poolt mõjutatuna. Villem Raus hukkus 16-aastasena 1. aprillil 1919. aastal. Tema surmast leidub ainult napisõnaline raport, kus on kirjas surma kuupäev ja põhjus – surnud põrutuse tagajärjel. Villemi surnukeha tõi Võru Punase Risti laatsaretist ära tema ema Pauline hobustranspordiga. 30. märtsil maeti Villem Koeru vanale kalmistule. 2015. aastal paigaldas sugulane Väino Raus ta hauale mälestusplaadi. (Kallandi, 2015)

1.2.5. Selter Joosep

Joosep Selter sündis 2. veebruaril 1892. aastal Ramma külas Sepa talus Kustas ja Ann Selteri seitsmenda ja viimase lapsena. Alghariduse omandas ta kohalikus Ramma neljaklassilises külakoolis ja edasi õppis Rakvere Linnakoolis, mille lõpetas 1911. aastal. Hiljem õppis Joosep Petrogradi Polütehnikumis maamõõtmise erialal ja töötas mõnda aega maamõõttjana. (Joosep Selter)

Joosep Selter osales Esimeses maailmasõjas ja Vabadussõjas:

- 08.08.1915 – võeti sõjaväkke ja määrati 15. Siberi laskurite tagavarapataljoni;
- 06.01.1916 – suunati 1. Irkutski lipnike kooli;
- 25.03.1916 – sai nooremaks allohvitseriks;
- 01.04.1916 – sai armee jalaväe lipnikuks;
- 05.04.1916 – asus teenistusse 15. Siberi laskurite tagavarapataljonis 3. roodu nooremohvitserina;

- 17.07.1916 – viidi üle Ust-Dvinski kindluse komandandi käsutusse Läti laskurite tagavarapolgu 3. roodu ohvitseriks;
- 01.08. – 01.09.1916 – viibis puhkusel;
- 29.09.1916 – suunati Riiga kindral Jermolovi käsutusse ja võeti arvele Semgali Läti laskurite pataljoni 5. roodu nooremohvitserina;
- 23.12.1916 – võitles lahingus Mangeli all, kus sai haavata kuulist, mis tungis paremasse õlga;
- 28.12.1916 – evakueeriti raviks Petrogradi laatsaretti;
- 05.02.1917 – sai Püha Anna 4. järgu aumärgi pealkirjaga „Za hrabrost” (Vapruse eest);
- 04.05.1919 – määrati vastloodud 1. Eesti jalaväepolgu jalaväeluurajate komandosse;
- 28.05.1917 – määrati kogunemispunkti ülema ajutiseks kohusetäitjaks;
- 05.06.1917 – oli 12. roodus nooremohvitser;
- 25.06.1917 – oli alalise patrulli komandoülem Rakvere jaamas;
- 01.01.1917 – tõsteti (ülendati) leitnandiks;
- 20.09.1917 – jõudis jalaluurajate komandoga Haapsallu;
- 03.10.1917 – jõudis koos 1. Eesti jalaväepolguga Muhu saarele;
- 05.10.1917 – õnnestus Muhu saarelt lahkuda;
- 19.10.1917 – osales lahingutegevuses sakslaste vastu Vormsi saarel;
- 06.11. – 04.12.1917 – oli ajutine jalaluurajate komando ülem ja Vormsi komandandi kohusetäitja;
- 04.12. – 05.01.1918 – viibis puhkusel;
- 06.01. – 21.02.1918 – jätkas tegevust ajutise jalaluurajate komando ülemana;
- 26.11.1917 – ülendati ülemleitnandiks ;
- 05.04.1918 – sõjaväeteenistus lõppes;
- 19.11.1918 – astus 1. Eesti Rahvaväe polku;
- 07.12.1918 – viidi üle Rakvere 5. jalaväepolku;
- 22.01.1918 – osales nooremohvitserina 2. roodus kaasa raske taandumise Narva alt;
- 27.01.1918 – viidi tagasi 1. Eesti Rahvaväe polku;
- 28.02.1919 – määrati pommipildujate komando ülemaks;
- 17.04.1919 – sai haavata;
- 18.04.1919 – suri Tallinna keskhaigemajas. (Joosep Selter)

Joosep Setleriga samas komandos kirjutajana teeninud Joosep Allikas kirjeldab seda päeva oma käsikirjalises mälestusraamatus „Valisin õpetaja elutee“ järgnevalt: „*Aprilli kuuks lahingutegevus Kudru küla lähistel soikus, mis võimaldas isegi osa mehi koju puhkusele lasta. Kohalejäänud sõdurid läksid Narva jõe ääres katsetama üht sakslaste poolt mahajäetud miinipildujat, mis kahjuks lõhkes. Kaks meest surid kohapeal, kaheksa said haavata, neist Joosep Selter üliiraskelt. Joosep suri teadvusele tulemata 18.04.1919.a. Tallinna sõjaväe haiglas ja on maetud Koeru vana kalmistu peavärava lähedale.*“ (Joosep Selter)

Joosep Selteriga samale platsile on maetud tema isa Kustas Selter, õde Ephrosine Ahrenschild (kasutatud ka Euphrosine Ahrenchild) ja kaks imikueas surnud venda Martin ning Carla Selter, kes lahkusid siit ilmast enne Joosepi sündi. Selteri hauamonument rüüstati nõukogude ajal, sest sellel oli kujutatud Vabadussõja risti. Kuna Selterite hauaplatsile maetutel puudusid otsesed järeltulijad, siis oli see aastaid hooldamata – sinna ei toodud lilli ega süüdatud küünlaid. (Kallandi, 2009)

Vabadussõjas langenud Joosep Selteri ja tema lähedaste hauaplats Koeru vanal kalmistul korrastati 2009. aastal (Joonis 4). Taastamistöödeks tuli taotleda luba Muinsuskaitseametist. Vajaliku projekti tegi MTÜ Koeru Teabekeskuse poolt ja selle eestvedajateks olid Selterite sugulased Aksel ja Helvi Kerem. Joosepi elukäigu uurimisele ja hauamonumendi renoveerimisele aitas kaasa koduuriija Vello Kallandi. (Kallandi, 2009; Kerem, 2017)

Joonis 4. Selterite hauaplats (Erakogust)

Selterite hauaplatsi korrastamise eskiisprojekti tegi valla heakorraspetsialist Maire Aimsalu. Tööde käigus renoveeriti kõik sambad ja ristid. Puhastati, lihviti ja värviti platsi ümbritsev metallaed. Valati uuesti kõik aiapostide vundamendid ja paigaldati äärekivid. Kalmistu peaväravast hauaplatsini viiv tee ja platsile olevad rajad kaeti graniitkillustikuga. Platsile istutati püsitaimed. Joosepi mälestussamba peal olnud inglile sarnane kuju saadi Tallinna Skulptuurikojust. (Kerem, 2017)

Raha hauaplatsi korrastamiseks saadi kohaliku omaalgatuse programmist ja Koeru ning Järva-Jaani valla toetustest. Töid aitasid teostada eestvedajad Helvi ja Aksel Kerem, vabatahtlikud, Koeru noorte töö- ja puhkelaagri poisid, Karinu külaselts Karame, AS Nordkalk ja kalmistuvaht Viktor Tšerenko. Hauaplatsi korrastamine läks maksma 16306 krooni. Tööde teostamiseks oli võimalik teha ka annetusi. (Kerem, 2017)

Hauaplatsi taaspühitseti 24.06.2009 ja selle õnnistas Koeru kirikuõpetaja Allan Praats. Projekti eestvõtja Helvi Kerem soovib, et Joosep Selteri ja teiste Vabadussõjas langenute haudasid korrastaksid Koeru kodutütred ja noorkotkad. (Kerem, 2017)

1.2.6. Veinberg Hans

Hans Veinberg (Joonis 5) sündis 6. aprillil 1892. aastal Järvamaal Koeru kihelkonnas Karinu mõisas Metsla külas Preediku talus 8-lapselises perekonnas. Tema isa Jaan soovis näha oma poega Preediku talu tulevase peremehena, kuid Hans soovis ennast pühendada õpingutele ja sellel teemal tekkis vanematega sageli lahkarvamusi. (Hans Veinberg)

Joonis 5. Hans Veinberg (Eesti Sõjamuuseum)

Hans osales aktiivselt Metsla küla isetegevusringides, oli laulumees ning näitemängudes osaleja. Tema unistus oli asuda õppima Tartu Hugo Treffneri Gümnaasiumi. 1912. aasta sügisel, peale isa surma, suundus ta siiski oma unistuste kooli. Kooli sisseastumiseks vajalikud 40 rubla laenas Hans õemees Arturilt. (Hans Veinberg)

Esimese maailmasõja puhkedes kutsuti Hans Veinberg 1914. aasta sügisel Vene Tsaariarmee teenistusse. Terane nooruk määrati Helsingi Luureohvitseride kooli. 20. märtsil 1915. aastal kirjutas ta Edishemist kodustele: *“Praeguse joonega jatkan ikka siin Soome pinnal seda elamise kiratsemist. Pole siinamaale veel kuhugile saadetud. Eks saa siis edaspidi näha, mis tulevik toob. Läheks kõige parema meelega sakslast nottima, aga ei saadeta. Nüüd kevade poole näikse üht ja teist korraldust olema, näis ehk tuleb ka minna. Oleme ju seda Soome pinda küll tampinud. Iga päev pole muud kui üks õppuse joru ühte lugu, ei teagi mis nad veel välja ei mõtle. Mina olen siin /razvedtziki/ kamanduses. No saab ikka mehe moodi iga päev taga aetud. Meil suuremalt jaolt on maakoha kaartide tegemine ja razvedka või luuramine kuida seda tuleks kutsuda. Pääle selle on veel õppus talvisel ajal suksade pääl. Käime suksetega võidu jooksmas. On juba mittu võidu sõitu selja taga. Need olivad ainult lühikese maa pääle umbes 15ne ja 20 versta ümber. Aga nüüd on kuulda, et tuleb pikema maa pääle räägitakse 60 versta ligi ja veel pühade aegus, ei ole siin pühade rahu, ega ühtegi. Auhinnad on ka nois võistlustes. Olen paar tükki ka juba saanud. Eks ta ole ikka asi ka, enam kui mitte midagi! Oleks tulnud kui oleks lastud ka mõneks päevaks käima. Aga siin hakka päris vanduma. Venelasi lastakse igale poole, aga mitte ühte eestlast. Küll on hirmus, kuidas siin need suuremad ninad nii rahvuslased on. Mul on üks taas puhas lasku ehk ärgu lasku, selle juures nutma ju ei hakka. Ei tahagi tulla. Mis te siis muust nääte, ei taha ise ennastki näha. Parema oleks surnud koer olema, kui elav inimene niisuguses õhkkonnas.”* (Hans Veinberg)

Hans Veinberg vabanes tsaariarmeed revolutsiooniliste sündmuste ajal ja asus taas Tartus õpinguid jätkama. Koos gümnaasiumikaaslastega läks ta 1918. aasta detsembris Vabadussõtta, kus määrati 2. jalaväepolgu 12. roodu ülemaks. Hans kirjutas (18. aprill 1918) värbamisest õemehele: *“Tuli suur pööre ja elu läks teistele roopastele. Saime aga vilja masindatud, kuid korraga käsk ilmuda Eesti polkudesse kes enam sääl on teeninud. Nii ka siis mina olen selle ajani jõudnud ning olen Tartus II Eesti polgu, 12. roodu ülemaks. Polgu formeerimine on täis hoos. Mis roodud täis saavad need lähevad Tartust välja liinile, minul vist tuleb nii pühade ümber välja minna. Minu aadress on Commertss Hotell, II Eesti polk, 12. rood.”* (Hans Veinberg)

Teatakse, et ülemleitnant Hans Veinberg langes Petseri vabastamise lahingute ajal 3. veebruaril 1919. aastal Rogosino küla all, kuid raamatus „Sõjategevuse päevaraamat“ on kirjas, et 2. polgu leitnant Veinberg Hans langes Petseri all punaste kätte vangi ja mõrvati. Hans Veinbergile korraldati riiklikud matused 23. veebruaril 1919. aastal Koeru kalmistul, kuhu püstitati ka hauamonument. Nii nagu paljud teised monumendid lõhuti 1941. aasta kevadel punavõimude korraldusel ka Hans Veinbergi Soomes valmistatud hauamonument. 2007. aastal Hans Veinbergi hauaplats korrastati ja 6. aprillil, Hansu 115. sünniaastapäeval, toimus hauamonumendi pidulik taaspühitsemine. (Hans Veinberg)

1.2.7. Veinberg Johannes

Johannes Veinberg (Joonis 6) sündis Järvamaal Võhmuta vallas Metsla külas Reinu talus kuuenda lapsena. Temast pidi saama talu peremees, sest varem sündinud vennad surid juba väikelastena. Talu vormistati veel enne Vabadussõda Johannese nimele. Osaledes Vabadussõjas 7. polgu sidepataljonis reamehena, haigestus ta plektilisse soojatõppe ja suri 2. juulil 1919. aastal Tartus kaitseväe haiglas. Johannes Veinberg maeti 3. augustil 1919. aastal Koeru vanale kalmistule. (Johannes Veinberg)

Joonis 6. Johannes Veinberg (Erakogust)

1.3. Eesti Vabaduse Risti kavalerid

24. veebruaril, 1919. aastal asutati Ajutise Valitsuse otsusega Eesti Vabariigi iseseisvuse ja vabaduse võitluse teenuste autasuks Eesti Vabaduse Rist (Vabadusrist). Eesti Vabariigi endine president Toomas Hendrik Ilves kirjutab raamatu „Eesti Vabaduse Risti Kavalerid“ sissejuhatuses: *„Eesti Vabaduse Risti saanud inimeste elulugudest peegeldub Eesti lugu kogu oma eripalgelisuses. Nende inimeste senised ja hilisemad elud olid väga erinevad, kuid kokku moodustavad nad ühe selge ja kauni loo: Eesti Vabariigi sünniloo“* (Pihlak, Strauss, Krillo, 2016, lk 4).

Eesti esimese ja kõrgeima riikliku teenetemärgiga – Eesti Vabaduse Ristiga tunnustati Koeru kihelkonna vabadusvõitlejatest kahte meest. Jüri Kruusmannile omistati I. liigi 3. järgu Vabaduse Rist ja Boris Kovkinile II liigi 3. järgu Vabaduse Rist (Joonis 7). (Pihlak, Strauss, Krillo, 2016)

Joonis 7. I liigi 3. järgu ja II liigi 3. järgu Vabaduse Ristid (Estmedals)

1.3.1. Kovkin Boris

Boris Kovkin sündis 25. mail 1896. aastal, Järvamaal Liigvalla vallas Rakke külas. 1918. aasta sügisel oli Borissi elukohaks Rakke jaam. Hariduse omandas ta Paide linnakoolis. Boris osales Esimeses maailmasõjas ja teenis jalaväes nooremallohvitserina. (Pihlak, Strauss, Krillo, 2016)

Boris Kovkin (Joonis 8) oli rahvuselt juut. Teadaolevalt osales Vabadussõjas vabatahtlikuna 68 juuti ja 110 juuti mobiliseerituna, tema oli üks nendest vabatahtlikest. Vabadussõjas osales Boris 1918. aasta 10. detsembrist Tartu Eesti Kaitseliidu 1. rühmas ja 1919. aasta jaanuarist oli ta Tartu vabatahtlike pataljoni 1. roodu veltveebli kohusetäitja. Ta osales Tartumaal lahingutes Punaarmee vastu. 16. jaanuaril 1919. aastal sai ta Rannu mõisa all pähe haavata ja suri 25. jaanuaril Tartus

Mellini haiglas. Boris Kovkin on maetud Tartu Raadi kalmistule, Uspenski koguduse osasse. (Pihlak, Strauss, Krillo, 2016)

Joonis 8. Boris Kovkin (Pihlak, Strauss, Krillo, 2016)

1919. aasta veebruaris anti Boris Kovkinile postuumselt veltveebli auaste ja teda autasustati II liigi 3. järgu Vabaduse Ristiga. Vabaduse Risti kavaleridele anti välja ka kunstiliselt kujundatud ja nummerdatud diplomid. 17.08.1920 anti välja diplom nr 537, kuhu oli kirjutatud: „*Tartu kooliõpilaste pataljoni nooremale alamohvitserile Boris KOFKIN'ile hinnates wahwust, mis Teie ülesnäitanud lahingus 16 jaanuaril 1919 a. Rannu mõisas.*“ (Pihlak, Strauss, Krillo 2016)

2009. aasta märtsis avati Tallinna Juudi kooli seinal mälestustahvel kuuele Vabadussõjas langenud juudile. Mälestustahvli püstitasid Eesti Juudi Kogukond ja kindral Laidoneri muuseum. Mälestustahvli kuue nime hulgas on ka Boris Kovkin, kes oli ainuke juudisoost vabadusvõitleja, keda autasustati Vabaduse Ristiga. (Langenud juudid said mälestustahvli, 2009)

1.3.2. Kruusmann Jüri

Jüri Kruusmann (Joonis 9) sündis 18. juunil 1891. aastal Järvamaal Kuusna valla Metsla küla Uuetoa talus. Ta õppis valla- ja põllumajanduskoolis ja plaanis jääda kodutalu peremeheks, sest oli pere ainuke poeg, kuid mobilisatsiooni korras tuli tal minna Esimesse maailmasõtta. Jüri tuli sealt elusana tagasi ja astus Kuksema vallas Kaitseliitu ning õige pea määrati ta ka Kuksema Kaitseliidu juhiks. (Jüri Kruusmann, jun; Pihlak, Strauss, Krillo, 2016)

Joonis 9. Jüri Kruusmann (Jüri Kruusmann, jun)

Jüri Kruusmanni peetakse Koeru kihelkonna vabadusvõitlejatest esimeseks langenuks. Ta suri 27. detsembril 1918. aastal, olles luurel Peetri alevis. Külarahvas teadis rääkida, et Jüri oli koos Georg Zahniga ratsahobustel, kui neid tulistama hakati. Georg pääses. Laskja oli olnud nende oma küla mees, kes võitles punaste poolel. Hiljem oli mees lahkunud Venemaale, kus ta langes repressioonide ohvriks ja lasti maha. (Jüri Kruusmann, jun)

Jüri Kruusmanni autasustati I liigi 3. järgu Vabaduse Ristiga. 14.12.1920 anti välja diplom nr 1914, kuhu oli kirjutatud „*Kuksema walla Kaitse Liidu ülemale Jüri Jüri p. KRUUSMANN'ile hinnates sõjalisi teenuseid, mis Teie ülesnäitanud oma wäsimata kaastööga Kaitse Liidu organiseerimise ja korraldamise töös.*“ (Pihlak, Strauss, Krillo, 2016)

1.4. Vabadussõjas langenute matmispaigad ja hauaplatsid

Koeru kihelkonnast Vabadussõjas oma elu ohverdanud kahekümne kaheksa kangelase matmispaik on teada ja kolmeteistkümne oma teadmata. Valgas asub F. Käbi, Võrus P. Müllerstorfi, Tartus (Raadi kalmistu Uspenski koguduse osas) B. Kovkini, Narva-Jõesuus F. A. Veinbergi ja Tallinnas (Kopli kalmistul) E. H. Berendtsi viimane puhkepaik. Narva on maetud J. Soo, K. Sikkar ja K. Pukk. Koeru kolmele kalmistule on maetud kokku 20 langenut. (Stokeby, 1934; Vabadussõjas langenute muuseum)

Koeru kirikuaeda on maetud seitse Vabadussõjas langenut, kuid kolme nimi on teadmata (Lisa 2 ja Lisa 3). Hauaplatsid asuvad kirikust paremal pool üksteise kõrval. Hauaplatsid ei ole heas korras. Kõikidel haudadel on säilinud ristid, millest üks toetub kõverale kasele. Neljal hauatähisel on loetavad nimi, sünni- ja surmaaeg:

- Johannes Potmann (29.08.1897 – 28.06.1919);
- Julius Albrecht Pukk (01.03.1892 – 20.11.1919);
- Artur Heinrich Veinberg (22.07.1899 – 07.03.1919);
- Johannes Veinberg (03.11.1885 – 02.07.1919). (Koeru muuseum₁)

Koeru vanale kalmistule on maetud seitse Vabadussõjas langenut (Lisa 2 ja Lisa 3).

- Oskar Allweiss (29.12.1894 – 08.12.1918). Haua leidmiseks tuleb siseneda kalmistu esimesest väravast, pöörata suure ristiga maakivi kõrvalt paremale ning edasi kõndida umbes 10 meetrit. Hauatähis – rauast rist Oskar Allweissi nime, sünni- ja surmaajaga asub tsementäärisega perekonna hauaplatsi keskel.
- Jüri Kruusmann (18.06.1891 – 27.12.1918). Haua leidmiseks tuleb siseneda kalmistu teisest väravast. Liikudes umbes 20 meetrit mööda peateed edasi, leiab vasakult Kruusmannide perekonna korrastatud matmispaiga. Haul asub kivist rist ja selle ees mustast marmorist plaat, millele on kuldsete tähtedega kirjutatud Jüri Kruusmanni nimi, sünni- ja surmaaeg ja et ta langes Peetri alevis.
- Villem Raus (15.03.1903 – 19.03.1919). Haua leidmiseks tuleb siseneda kalmistu teisest väravast. Liikudes mööda peateed, tuleb umbes 10 meetrit enne kalmistu aeda keerata vasakule ja liikuda veel 10 meetrit. Hauatähiseks on plaat, millele on Villem Rausi nimi, sünni- ja surmaeg, Eesti Vabariigi vapp ja tekst „Langenud Vabadussõjas“.
- Johannes Reismann (21.10.1895 – 11.11.1919). Haua leidmiseks tuleb siseneda kalmistu esimesest väravast, pöörata enne suurt ristiga maakivi paremale. Liikuma peab kiviaiani ja seejärel Koeru poole umbes 30 meetrit. Hauatähis asub muruga kaetud Reismannide perekonna hauaplatsi keskel, millel asub rauast rist ja selle eest plaat. Plaadile on Johannes Reismanni nimi, sünni- ja surmaaeg ja tekst „Vabadussõjas langenud“.
- Joosep Selter (15.02.1882 – 18.04.1919). Haua leidmiseks tuleb siseneda kalmistu teisest väravast. Liikudes mööda peateed kümmekond meetrit, leiab paremalt raudaiaga ümbritsetud perekond Selterite heas korras oleva matmispaiga. Hauatähiseks on kivist sammas, mille peal asub väike ingli kuju. Kivile on raiutud sõjaväeline auaste –

ülemleitnant, Joosep Selteri nimi, sünni- ja surmaaeg ja hauakivi taaspühitsemise aeg (24.06.2009).

- Johannes Vaab (22.07.1899 – 28.02.1920). Haua leidmiseks tuleb siseneda kalmistu teisest väravast ja kohe pöörata vasakule. Liikuda tuleb umbes 50 meetrit paralleelselt kalmistu kiviaiaga. Matmispaigaks on suurel tühjal alal üksik korrastatud haud. Hauatähiseks on plaat, millel on Johannes Vaabi nimi, sünni- ja surmaaeg ning tekst „Vabadussõjas langenud“.
- Hans Veinberg (06.04.1891 – 03.02.1919). Haua leidmiseks tuleb siseneda kalmistu esimesest väravast, pöörata enne suurt ristiga maakivi paremale. Liikuma peab kiviaiani ja seejärel paralleelselt sellega Koeru suunas umbes 20 meetrit. Perekonna hauaplatsil asub väike ausammas valge ristiga, millele on kirjutatud sõjaväeline auaste – leitnant ja Hans Weinbergi nimi. Kivil, millel rist asub on sünni- ja surmaaeg. (Koeru muuseum₁)

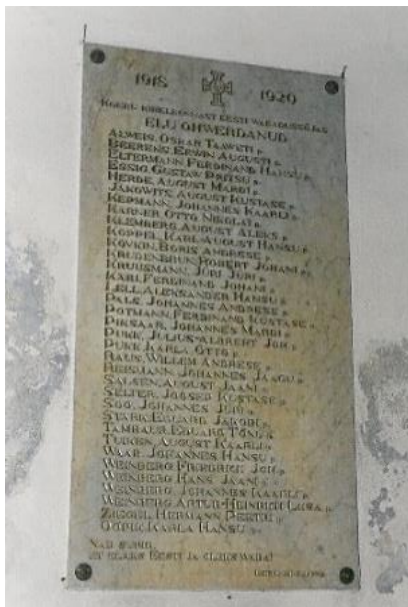
Koeru uuele kalmistule (Lisa 2 ja Lisa 3) on maetud August Jakovits (04.04.1897 – 01.04.1919). Haua tähise leidmiseks tuleb siseneda kalmistu peaväravast. Hauaplats asub viiendas reas peateest vasakul pool. Hauaplats on korrastatud ja sellel asub mälestuskivi, millele on kirjutatud „August Jakovitsa perekonna rahula“. Kalmistute registris Haudi on platsi aadress A-79. (Koeru muuseum₁; Haudi)

Koeru kalmistutele on veel maetud Johannes Kepmann, August Klemberg, Karl August Koppel, Otto Kärner, Aleksander Lell, Johannes Pitksaar, Aleksander Evald Tamberg ja Karla Tikerber, kuid täpsed hauaplatside asukohad on teadmata. (Koeru muuseum₁)

Koeru kodutütred, noorkotkad, naiskodukaitsjad ja kaitseliitlased käivad kord aastas korrastamas Vabadussõjas langenute matmispaiku. Eesti Vabariigi aastapäeval ja võidupühal viiakse langenute haudadele küünlad. 2017. aastal plaanitakse Koeru Noortekeskuse eestvõtmisel ja kohalike noorte abiga istutada kõikidele haudadele lilled. (Aan₂, 2017)

2. MÄLESTUSTAHVEL KOERU KIRIKUS

Eesti Vabariigi kümnendaks aastapäevaks (24. veebruar 1928. a) avati Koeru kirikus mälestustahvel Koeru kihelkonnast Eesti Vabadussõjas elu ohverdanutele. Tahvlile olid kantud kolmekümne viie Koeru kihelkonnast langenud kangelase nimed (Joonis 10). Tahvel asub tänaseni kirikus kantsli vasakpoolsel seinal. Mälestustahvli tegemine ja püstitamine läks maksma 430 krooni. Tahvli püstitamine sai teoks korraldava komitee eestvõtmisel ja vajalik raha saadi asutustelt, organisatsioonidelt, korraldatud pidude tuludest ning üksikisikutelt. (Ilomets, 2011; Stokeby, 1934)

Joonis 10. Mälestustahvel Vabadussõjas langenute nimedega (Koeru muuseum2)

Nõukogude okupatsiooni aja asus mälestustahvel kiriku seinal, kuid oli võõrvõimude eest peidetud mitmekordse krohvikihi alla. Igipõlise koerulase Uno Aani sõnul teadsid paljud kohalikud inimesed, et kiriku seinal asuvad krohvikihi all vabadusvõitlejate nimed. Ta peab suureks julgustükiks, kui veel Nõukogude okupatsiooni ajal otsustati kõik nimed nähtavale tuua. Eesti taasiseseisvumise eel, 1989. aastal mälestustahvel puhastati Järvamaa Muinsuskaitse Seltsi algatusel ja vabaduse eest võidelnute nimed olid jälle kõigile vaadata. Sündmust meedias ei kajastatud, kuigi kohal olid Järvamaa Muinsuskaitse Seltsi kõrgemad juhid. Paljud kohalikud elanikud ei teadnudki kirikus toimunud muutusest. (Aan, 2016; JT, 2015)

1934. aastal ilmunud raamatust „Koeru kihelkond“ on selgunud, et tahvlilt kiriku seinal on viie langenu nimed välja jäänud: Karuks Hans, Kuusberg Albrecht, Müllerstorf Priidik, Sikkar Karl ja Tikerber Karla. Puuduvad nimed lisati mälestustahvlile 2015. aastal. See sai teoks Vabadussõjas langenute lähissugulaste eestvõtmisel, Koeru koguduse kaasabil ja kirikuõpetaja Jaanus Tammiste toel. Neljakümne vabadusvõitleja nimega mälestustahvli taasavamine ja õnnistamine toimus 23. juunil 2015. aastal. Katte tahvlilt eemaldasid Koeru vallavanem Andres Teppan ja koerulane Väino Raus (Joonis 11). Vajalike tööde teostamiseks oli kõikidel kohalikel inimestel võimalus teha annetusi. (Aan, 2016; Koeru Kaja, 2015)

Joonis 11. Viie nimega täiendatud mälestustahvli avamine (Erakogust)

Hiljem on veel selgunud, et raamatus „Koeru kihelkond“ ei olnud kirjas Eduard Stärki nime. Samas on E. Stärk lisatud Vabadussõja Ajaloo Seltsi poolt koostatud langenute koondnimekirja. Uurimistöö käigus selgus, et 2015. aastal juurde lisatud nimedest on inimliku eksituse tõttu välja jäänud Aleksander Evald Tamberg. Ei ole teada, kas nimed jäid raamatust ja tahvlilt lihtsalt välja või ei olnud tegemist Koeru kihelkonna meestega. Seetõttu on erinevates allikates langenuid 40 või 41. (Aan, 2016; Vabadussõja Ajaloo Selts)

3. MÄLESTUSSAMMAS VABADUSSÕJAS LANGENUTELE

3.1. Mälestussamba püstitamise eellugu

Kohe pärast Vabadussõja lõppu hakkas kihelkonnas liikuma mõte, et püstitada sõjas langenuile vääriline mälestusmärk. Reaalse ilme omandas see idee Rõhu meeste algatusel alles 1926. aastal. Sama aasta novembris kutsuti Väinjärve vallamajja kokku kihelkonna seltskondlike organisatsioonide esindajate koosolek, kus valiti ajutine komitee, mille ülesandeks jäi Koeru kihelkonna Vabadussõjas langenud kangelaste mälestusmärgi püstitamise komitee põhikirja väljatöötamine. (Stokeby, 1934)

Vabadussõjas langenud Koeru kihelkonna kangelaste mälestustahvli püstitamise komitee juhatusse (Joonis 12) kuulusid

- esimees Albert Suurkivi;
- abiesimees Hans Kuuskler;
- kassapidaja Aleksander Heringson;
- abikassapidaja Johannes Niigov;
- kirjatoimetaja Peeter Reitsnik;
- abikirjatoimetaja Heinrich Piigert. (Stokeby, 1934)

Joonis 12. Komitee juhatus (Koeru Muuseum₂)

Vajalik raha mälestussamba püstitamiseks saadi liikmemaksudest, korjandustest, annetustest ja pidude korraldamistest. Koeru Ühispank annetas oma puhastulust 50 krooni, mis oli eeskuju vääriv annetus. Ühtlasi oli see esimene taoline annetus Järvamaal ja ka riigis. Kokku saadi 8311.69 krooni ja raha kulus 5622.72 krooni, seega tulu oli üle paari tuhande krooni. Saadud raha kulus mälestustahvli püstitamisele kirikusse, mälestussamba püstitamisele, platsi korrastamisele, trüki, reklaami, posti ja telefoni jaoks. Revident J. Jungmani sõnul oli komitee tegevus edukas ja ilma võlgu võtmata suudeti ellu viia võetud kohustused. (Stokeby, 1934; JT, 1939; JT, 1929)

Vajaliku raha saamiseks korraldati 1928. aasta augustis kihelkonna laulupidu, mis kujunes suursündmuseks ja sealt saadi märkimisväärne hulk raha. Veelgi suurem tulu saadi järgmisel aastal 24. juunil toimunud rahvapeost (Joonis 13). Pidutoimus Aruküla kooli aias, kus korraldati ka müük ja loterii, mille käigus loositi välja põllu- ja majapidamistarbeid. Kontserdil esinesid Imastu invaliidide kodu pasunamehed. Pidukõne pidas Riigikogu liige August Jürman, mille lõpus kõlas rahva suust laul „Eestimaa mu isamaa“. Pidu läks edukalt ning osalejaid oli umbes 3000. (Nahkanuia ajaveeb, 2015)

Jaanipäeval, 24. juunil 1929 a.
Koerus, Aruküla kooli aias.
 W. L. Koeru kihelkonna kangelaste mälestusmärgi püstitamise komitee korraldusel

Kontsert
Müüki
Loterii-allegri

Pidukõnega esineb riigikoguliige A. Jürman.

Loosimisel põllutööriistad ja mitmesugused majapidamise tarbed.
 Igasugused loobustused: õnnelõngitsemine, kaeratünn, kotijooks, hobuste võidusõit, kuulorwamine, märgilaskmine, tulewiku ennustus, Ameer'ka oksjon, karussell, rõnga wiskamine, õnneratas.

Rikkalik einelaud õlle ja weiniga.

Aias ja tantsuks mängib Imastu invaliidide 20-ne liikmeline puhkpillide orkester.
 Tapalt. Öhtul aed walgustatud. Sissepääs 25 senti. Alguß kelli 12 p. Lõpp k. 3 öösel.
 Jalgraiaste ja riiete hoid.

Joonis 13. Rahvapeo kuulutus (Nahkanuia ajaveeb, 2015)

1929. aastal otsustati mälestussammas püstitada Koeru aleviku keskele kiriku vastas olevale avarale väljakule (Lisa 4). Eelnevalt kasutati väljakut turuplatsina. Turgu peeti Koerus neljapäeviti ja suured laadad toimusid kuus korda aastas (jaanuaris, aprillis, mais, augustis oktoobris ja detsembris). Ühel pool platsi olid majad ja kauplused ning teisel pool aiaga ümbritsetud

põllumeeste näituste paviljon. Kaupluseid omanud ärimees kurtis, et laatade tõttu ei ole tema ärid enam nii edukad ja selle tulemusena viidi laadaplats Jaani teele Kapu kõrtsi esisele väljale. Seejärel hakati väljakut kasutama jalgpalliväljakuna, kuid Vabadussamba püstitades viidi plats üle Väinjärve tee. Mälestussamba väljaku kaunistamise plaani valmistas Tallinnas E. Lepp. (Rajamäe, 2013)

31. juulil 1930. aastal kuulutati välja mälestussamba kavandite võistlus, kuhu esitati kolmelt kujurilt kokku üheksa tööd. Parimaks tunnistati 18. septembril 1930. aastal kavand märgusõnaga „Võitlus“. Ümbriku avamisel selgus, et kavandi esitaja oli kujur Juhan Raudsepp. (Stokeby, 1934)

3.2. Skulptor Juhan Raudsepp

Skulptor Juhan Raudsepp (Joonis 14) sündis 10. detsembril 1896. aastal Lätis Lugaži vallas. Lapsepõlves elas ta oma vanemate Juhan ja Elsa Raudsepa juures Rusi talus Pugritsa külas Kaagjärve vallas. Hariduse omandas ta aastatel 1906 – 1918 Kaagjärve vallakoolis, Kraavi vene kihelkonnakoolis, Valga linnakoolis ja Pensa kunstikoolis. (Juhan Raudsepp)

Joonis 14. Skulptor Juhan Raudsepp (Eesti Kunstimuuseum SA)

Juhan osales aastatel 1918 – 1920 Vabadussõjas ning seejärel töötas kunstiõpetajana Tartu koolides. Samal ajal tekkisid tal sidemed paljude kunstnikega, kellega koos loodi 1923. aastal ühise Eesti Kunstnike Rühm. 1924. aastal korraldati rühma eestvedamisel esimene Balti riikide kunstinäitus, mis sai esimeseks Juhan Raudsepa ülesastumiseks näitusel. (Juhan Raudsepp)

Hiljem töötas ta joonistusõpetajana Jakob Westholmi gümnaasiumis ja Tallinna Õpetajate Seminaris. Aastast 1929 tegutses Raudsepp vabakunstnikuna. 1930. aastate keskpaigas oli tema looming väga hinnatud ning talle esitati suuri tellimusi. (Juhan Raudsepp)

Aastast 1920 oli Juhan Raudsepp tihedalt seotud Haapsaluga, kui ta abiellus sealt pärit Elfriede Randfeldiga. Suviti elasid nad Haapsalus ja sinna rajas ta ka endale ateljee. Haapsallu on Raudsepp loonud kaks skulptuuri: sanatooriumi aeda "Kepimurdja" ja Rootsi turule "Poiss kalaga". (Juhan Raudsepp)

Pärast Teist maailmasõda jätkas Raudsepp riigipoolsete tellimustööde valmistamist ja valmisid portreeskulptuurid tuntud inimestest Friedebert Tuglasest, Eduard Vildest, Ants Laikmaast jt. Samuti kuulusid tema loomingusse paljud avalikke hooneid ja ruume kaunistavad teosed ning Vabadussõja mälestusmärgid ja hauamonumendid. Tema loodud ajaloosündmusi jäädvustavad monumentide hulka kuuluvad ka kaks Koeru mälestusmärki: Vabadussõjas Koeru kihelkonna langenute mälestussammas ja 1905. aasta revolutsioonile pühendatud monument (Joonis 15). (Juhan Raudsepp; Stokeby, 1934).

Joonis 15. Mälestussammas Eesti Vabariigi asutamise mõtte eest Koerus langenuile (Vanadpildid.net, 1972)

1982. aastal anti Juhan Raudsepale Eesti NSV teenelise kunstniku aunimetus. Juhan Raudsepp suri 15. detsembril 1984. aastal ja ta on maetud Tallinna Metsakalmistule tuntud Eesti kunstnike alale. Tema hauakiviks on 1973. aastal valminud skulptuur "Taidur". (Juhan Raudsepp)

3.3. Mälestussamba nurgakivi õnnistamine

27. augustil 1933. aastal õnnistati Koeru mälestussamba nurgakivi. Teada on nurgakivisse paigutatud akti lõpposa tekst (Lisa 5). Sinna oli kirja pandud, kes kuulusid tol ajal Eesti Vabariigi valitsusse, Järva maavalitsusse, Väinjärve vallavalitsusse ja mälestussamba püstitamise komitee juhatusse ning kes võtsid nurgakivi panekust osa. Nurgakivi õnnistas Türi linna- ja maakoguduse õpetaja Peet Nõmmik ja aktile kirjutati alla Koeru Ühispangas. Nurgakivi õnnistamisel kõnelesid 1. diviisi ülem kindral A. Tõnisson, Järva maavalitsuse poolt W. Wessart ja Järva maleva juhatuse nimel J. Eilart. Vaimuliku talituse pidas Türi koguduse õpetaja P. Nõmmik, sest kohalik õpetaja A. Pahn viibis Läänemaal Kullamaa laulupäeval kõnelemas. Ürituse läbiviimiseks oli tehtud kava (Lisa 6), millele olid lisatud loodava mälestussamba kavand mõõdus 1:80 ja Vabadussõjas langenute andmed. Nurgakivi õnnistamise talitus tuli vihma tõttu kiirelt lõpetada. (Stokeby, 1934; Kaja, 1933)

3.4. Mälestussamba valmimine 1934. aastal

Mälestussammas koosnes suurest graniitalusest ja pronksist sõdurite grupist. Samba kogukõrgus oli üle kuue meetri. Alus algas kahe astmega, kandis nelja ümarat sammast, mille esikülje sügavuses oli reljeefne mõök pärjaga. Sammastele oli asetatud suur graniitplokk, mille esiküljele oli poleeritud Vabadusrist ja pühenduskiri. Sammastele toetuvale blokile oli asetatud pronksist sõdurite grupp – üks haavatu, teine kaitsma valmistunu. Selle juures ei pandud rõhku üksiku kuju või mõne muu osa peale, vaid püüti luua mitmekesiste vormidega omapärast tervikut. Materjaliks valiti ilmastikule vastupidav Soome graniit. (Stokeby, 1934)

Kivitööd tegi arhitekt Karl Lüüs ja see läks maksma 2700 krooni. Pronkskujude grupi valmistamine läks maksma 3900 krooni ja selle valmistas J. Raudsepp, sest nii sai tema kui kujude looja anda neile kavandi valmistamisel inspireeritud elavuse, jõu ja mõtte. Graniittööd lõpetati kohapeal 30. juunil 1934. aastal ja kujude grupp asetati kohale 27. juulil 1934. aastal. (Stokeby, 1934)

Kõrgel alusel seisval pronksist skulptuuril oli valitseval kohal energilises poosis sõdur püssiga (Joonis 16). Tema seisakus oli julgust, mehisust ja kaitsevalmis olekut. Ta pidi ütlema meile ja tulevastele põlvedele: „*Läksin, võitlesin, tulin võitjana ja olen alati valmis võitlema oma isamaa eest.*“ Teine, maas olev haavatud sõdur tuletas meelde: „*Nad surid, et elaks Eesti ja oleks vaba!*“ (Stokeby, 1934, lk 63)

Joonis 16. Vabadussõjas langenutele püstitatud mälestussammas (Vanadpildid.net, 1934)

Mälestussammas avati 5. augustil 1934. aastal (Joonis 17) ja avamispidustustest võttis osa suur hulk rahvast. Peale tööde lõpule jõudmist tekkis mõte anda välja raamat, mis annaks ülevaate Koeru kihelkonna ajaloost, kultuurilisest ja majanduslikust arengust. Raamatut toimetas Rudolf Stokeby (sündinud Koeru kihelkonnas Vahukülas, oli Tallinna Reaalkooli ajaloo õpetaja ja Riigikogu liige aastatel 1938 – 1940) ja kaasa aitas õigusteadlane E. Sahkenberg. Raamat ilmus mälestussamba avamise päeval ja müügist saadav tulu läks mälestussamba püstitamise kulude katteks ja väljaku korrashoiuks. Raamat on tänaseni üheks oluliseks allikaks, et tutvuda Koeru kihelkonnas toimunuga. (Stokeby, 1934; Järvo Tandre)

Joonis 17. Mälestussamba avamine (Eesti Rahva Muuseum, 1934)

3.5. Mälestussamba hävitamised ja taasavamised

1940. aastal alustasid äsja võimule saanud bolševikud kõikjal üle Eesti Vabadussõja mälestusmärkide lammutamist. Nende hulgas prooviti 8. novembril purustada ka Koeru mälestussammast, kuid töö ei olnud neile jõukohane ja piirduti ainult pronkskuju eemaldamisega. Kuju viidi Koeru vallamaja taha, kuhu ta jäi 1941. aasta juulini. Koerus elanud luuletaja Kalju Lepik on oma päevaraamatu 8. novembri sissekandesse kirjutanud: „*Täna öösel lõhuti Vabadussõja mälestussammas. Barbaarsus.*“ Oma emotsioone väljendab ta 9. novembri sissekandes järgmiselt: „*Ei kannata enam välja. Süda valutab. Peavad inimesed lõhkuma püsivaid väärtusi. Salaja kui vargad. Sajab lund. Kõnnime Riksigä metsas. Lumi tahaks nagu kinni matta ülekohtu.*“ Lepik on sissekannetesse kirjutanud ka seda, et 10. novembri hommikul olid mälestussamba juurde viidud pärjad ja 11. novembril valged lilled. Mälestussammas lõhuti täielikult kolme kommunistliku mehe poolt 2. juulil 1941. aastal raudkangidega. Samba graniitplokid ja pronkskuju jäid Teise maailmasõja alguse tõttu aluse kõrvale lebama (Joonis 18). (Aan₁, 2017; JT, 1942; Lepik, 1940; Rajamäe, 2013)

Joonis 18. Lõhutud mälestussammas (Koeru Muuseum₂)

Kui sakslased Eestisse tulid ja venelased ära läksid, siis taastati 1942. aastal sammas Väinjärve valla eestvõtmisel koos kohaliku rahvaga. Taastamise algatajateks olid vallavanem Martin Ahe ja Koeru Omakaitse juht major Jaagund. Samba püstitamine läks maksma 2000 krooni ja lepingukohaselt lõpetati tööd 28. augustil. Sammas ehitati üles samadest tükkidest, kuid nähtavale jäid lammutusjäljed ja ühel pronkskujul puudus käsi. Mälestussammas taasavati suure pidulikkusega 5. septembril 1942. aastal. (Aan₁, 2017; JT, 1942; Rajamäe, 2013)

Põline Koeru kihelkonna elanik Uno Aan viibis samba taasavamisel, olles siis kuueaastane. Ta mäletab, et samba kõrvale istutati suur kask, mis kasvab seal tänaseni. Veel mainis ta, et nägi nii suurt rahvahulka oma elus esimest korda. (Aan₁, 2017)

Teist korda lammutati sammas 1947. aastal, kuigi Nõukogude võim oli kestnud peaaegu kolm aastat. Lammutustööd toimusid päeval, kuid samba tükid viidi öösel laiali traktorite, autode ja hobuvankritega. Alles jäid vaid vundament ja kolm trepiastet. Samba tükkide laialivijateks olid punaväelaste valve all omakandi inimesed – mitte võõrad. Kohalike inimeste juttude järgi viidi osa tükke metsa, kasutati erinevate hoonete treppideks ja Udeva sovhoosi karjalauda vundamendi täiteks. Pronkskujud olevat maetud liivakarjääri või sulatatud, kuid õiget lugu ei teata tänaseni. (Aan₁, 2017; Rajamäe, 2013)

3.6. Mälestussamba taastamine

28. oktoobril 1988. aastal asutati külanõukogu saalis Koeru Muinsuskaitse Selts. Koosolekust võtsid osa Järvamaa Muinsuskaitse Seltsi esimees Jaak Salmar ja kohalikud elanikud. Seltsi esimeheks valiti Heino Laimets, kes tegi ettepaneku taastada Vabadussõja mälestussammas. Kuna vanast mälestussambast ei olnud midagi teada, siis planeeriti selle kohta andmeid koguda ja nende puudumise korral platsile paigaldada mälestuskivi. Koosolek valis ka mälestussamba taasavamisega tegelemiseks toimkonna, kuhu kuulusid toimkonna vanem Guidu Kraav ning liikmed Ilmi ja Lembit Arula. (Koeru muuseum₁)

1989. aastal olid inimesed julgemad ja tehti esimesi samme samba taastamiseks. Koeru Muinsuskaitse Seltsi liikmed otsisid üles laiali viidud samba üksikud tükid ja kujundasid neist endisele kohale mälestuspaiga koos langenute nimedega. Osa samba tükke leiti metsatukast, mis jääb paremal pool teed, kui keerata Koeru – Mäeküla maanteelt Udeva poole. 24. veebruaril 1990. aastal toimus Eesti Vabariigi aastapäeva tähistamine vabadussamba platsil, kus mälestati vabadussõdalasi, peeti kõnesid ja esines Koeru segakoor. Mälestustule süütas Martin Ahe (Väinjärve vallavanem aastatel 1941 – 1944). Mälestuspaiga taustal lehvisid kolm lippu – sinine, must ja valge (Joonis 19). (Aan₁, 2017)

Joonis 19. Mälestuspaik (Koeru muuseum₂)

1995. aastal alustati mälestussamba ehitustöödega. Peamiseks probleemiks oli rahaliste vahendite puudumine. Projekti eestvedajateks olid Koeru vallavanem Mart Alas ja volikogu esimees Jüri Ilves sen. Lõpuks saadi vajalik summa kokku Kultuurikapitali, valla ja kohalike inimeste toetusel. Raha saamisel tulid kasuks ka tutvused. Sammas loodeti taastada endisest materjalist. Oli teada, millisesse metsa tükid olid viidud ja käidi neid otsimas, kuid tulemusteta. Arvati, et neid kasutati haauplaatide tegemiseks. Samba materjaliks sai jällegi Karjalast pärit Soome graniit, mis oli juhuslikult juba varem Eestis olemas. Peale viitkümmet aastat samba lammutamisest julgeti lõpuks rääkida, et kuju olevat seisnud Paide masinatehases, kus see ilmselt ka sulatati. Ei jäänud muud üle, kui valmistada uus pronkskuju. Töö võttis heal meelel vastu kujur Ants Mölder, kes lähtus kuju valmistamisel vanadest fotodest. Valamistööd tegi Koeru kihelkonna ajaloo uurija ja mälestusmärgi komitee väljaande autori Rudolf Stokeby poeg Väino Tandre. (Ilves, 2017)

Eesmärgiks oli ehitatav sammas ja seda ümbritsev maa-ala taastada võimalikult sarnasel kujul. Ehitati uuesti samba vundament, graniidist alus ja trepid. 1996. aastal paigaldati silindrikujulised sambad ja graniitplokk, millel olid kujutatud pärg ja mõõk. 1997. aastal ehitati samba ülemine osa pühenduskirja ja Vabadusristiga. 12. veebruaril 1998. aastal toodi kohale ja paigaldati ka Ants Mölder poolt valmistatud pronksmehed. (Koeru Muuseum₂)

Mälestussammas avati pidulikult 23. veebruaril 1998. aastal. Kohal viibisid külalised Riigikogust, valitsusest, Järva maavalitsusest ja naabervaldadest ning kõik, kes tundsid ennast olevat Koeruga

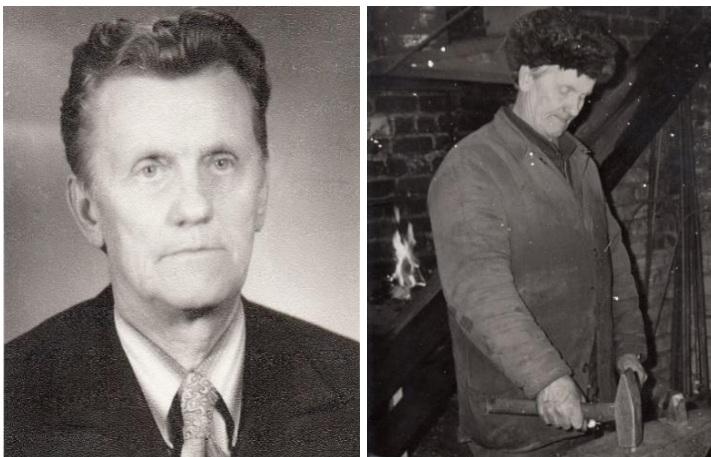
seotud. Samal päeval pühitseti ka Koeru valla uus lipp ja vapp. 2003. aasta juunis tunnistati sammas riiklikuks kultuurimälestiseks. Koeru valla eestvedamisel alustati 2016. aastal ausamba pargi kõnniteede ehitusega ja valgustuse rajamisega ning tööd plaanitakse lõpetada 2017. aastal, et plats saaks korda Eesti Vabariigi 100. aastapäevaks. (Kraav, 1998; Kultuurimälestiste riiklik register; Viljat, 2008)

Igal aastal kogunetakse mälestussamba juurde Tartu rahu aastapäeval, Eesti Vabariigi aastapäeval, taasiseseisvumispäeval ja võidupühal. Pidulikult on tähistatud ka mälestussamba 75. ja 80. aastapäeva (Lisa 7). Võidupühal jagatakse Koeru valla külavanematele ja kõikidele kodudele vabariigi presidendi võidutuld.

Platsist, kus asub mälestussammas, on kujunenud justkui Koeru Vabaduse väljak, kus lisaks Vabadussõja mälestussambale asuvad mälestuskivid Koeru vallast küüditatuile ja kihelkonna taastanud esivanematele.

3.7. Mälestus- ja vabadussammaste makettide valmistaja

Järvamaal Järva-Jaani valla Metsla külas Jaani Hanso talus elas mees Lembit Zaan (Joonis 20), kelle hobiks oli valmistada mälestus- ja vabadussammastest makette. Lembit Zaan (saksapäraselt kasutatud ka Zahn) sündis 11. augustil 1923. aastal. Ta kasvas üles väga isamaalises perekonnas. Kui aegade muutudes hakati mälestussambaid hävitama, siis tekkis Lembitul soov nendest maketid teha, sest see teema puudutas teda isiklikult. (Zaan, 2016)

Joonis 20. Lembit Zaan (Erakogust)

Abikaasa Linda arvates hakkas Lembit makette tegema südame tahtel. Makettide valmistamist alustas ta 50ndatel. Esimestena valmisid maketid Järva-Jaanis ja Koerus olevatest vabadussammastest (Joonis 21). Selleks ajaks olid mõlemad sambad hävitatud. Ta tegi maketid fotode ja Kaitseliidu raamatust saadud info järgi, kus olid kirjas sammaste mõõdud ja nendel olnud tekstid. (Zaan, 2016)

Joonis 21. Koeru Vabadussõja mälestussamba makett (Koeru muuseum2)

Järgnevad maketid valmistas ta säilinud sammastest. Selleks sõitis Lembit palju mööda Eestit ringi – pildistas neid, visandas paberile ja kirjutas üles sammastel olnud tekstid. Järvamaal asuvatest sammastest valmisid Ambla, Järva-Jaani, Järva-Madise, Koeru, Türi ja Müüsleri maketid. Talle meeldis makette teha väikestes maakohtades asuvatest sammastest. Samas ei piirdunud ta ainult Järvamaaga. (Zaan, 2016)

Lembit valmistas maketid puidust. Ta tegi neid oma Paide Kutsekooli kabinetis või siis kodu juures olevas garaazis. Töö toimus enamasti öösi, sest päevasel ajal ei julgenud ta Eestis valitseva võimu tõttu neid avalikult teha. Abikaasa Linda sõnul ei kurnud ta kunagi, et see töö oleks talle raske, pigem oli omaette nokitsemine talle meelepärane. Tehtud töid hoidis ta töö juures kappi peidetuna. Eesti taasiseseisvudes tõi ta maketid koju ja asetaskoridoris oleva riiuli peale. (Zaan, 2016)

Kokku valmistas Lembit 21 maketti. Arvatavasti jäi pooleli Väike-Maarja vabadussamba makett, kui Lembit 90ndatel raskelt haigestus. Valminud maketid asuvad Koeru valla Salutaguse küla seltsimajas. Makettidest on üles pandud näitusi mitmes Järvamaa paigas. (Zaan, 2016)

KOKKUVÕTE

Vabadussõda oli sõda, kus võideldi, et kaitsta ja kindlustada Eesti Vabariigi iseseisvust. Oma panuse vabaduse saavutamisele andsid ka Koeru kihelkonnast pärit mehed. Uurimistöö eesmärgiks oli koguda ja täpsustada informatsiooni Vabadussõjas langenud Koeru kihelkonna kangelastest ja neile püstitatud mälestusmärkidest.

Vabadussõjas langes 41 Koeru kihelkonnast pärit kangelast. Uurimistöö kajastab nende kohta käivat infot, elukäiku ja osalust sõjas. Täpsustatud ja kirjeldatud on langenute matmiskohad Koeru kirikuaias, vanal ja uuel kalmistul. Eraldi on uuritud kahte Eesti Vabaduse Risti kavaleri. Suurimaks raskuseks töö kirjutamisel olid andmete erinevused erinevates allikates.

24. veebruaril 1928. aastal avati Koeru kirikus mälestustahvel Eesti Vabadussõjas elu ohverdanutele Koeru kihelkonnast. Tahvlile olid kantud kolmekümne viie langenud kangelase nimed. Nõukogude okupatsiooni ajal asus mälestustahvel kiriku seinal, kuid oli peidetud mitmekordse krohvikihiga alla. 1989. aastal mälestustahvel puhastati ja 2015. aastal lisati sinna viis puuduvat nime. Käesoleva töö käigus selgus, et üks nimi on tahvlilt tänaseni puudu.

Langenute auks avati 1934. aastal Koeru alevikus ka mälestussammas. Uurimistöös on kirjeldatud mälestussamba püstitamise eellugu, nurgakivi panekut ja avamispidu. Samuti on kajastatud selle hävitamisi, taastamisi ja tähtsust tänapäeval.

Tööle on lisatud kogumik ligikaudu saja fotoga.

Uurimistööd võiks veel jätkata, kui uurida rohkem kohalike inimeste mälestusi, kangelaste elulugusid ja kõiki Vabadussõjas osalenuid Koeru kihelkonnast.

Uurimistöö näitab, et läbi aegade on kõrgelt hinnatud nende meeste tegusid, kes andsid oma elu Eesti vabaduse eest. Käesoleva tööga koguti kokku killud, mis moodustavad ühe osa Koeru kihelkonna ajaloost. Töö on pühendatud Eesti Vabariigi 100. sünniaastapäevale – olles tagasivaade meie esivanemate võitlustele ja vabaduse saavutamise loole.

KASUTATUD MATERJAL

Aan, U. 2016. Koeru kiriku mälestustahvel. Lepik, L., intervjuu.

Aan₁, U. 2017. Mälestussammas. Lepik, L., intervjuu.

Aan₂, U. 2017. Vabadussõjas langenute hauaplatsid. Lepik, L., intervjuu.

Eesti Kunstimuuseum SA. Juhan Raudsepp. EKM j 55668 FK 958.

<http://www.muis.ee/museaalview/2888086>. 14.01.2017.

Eesti Rahva Muuseum. 1934. Vabadussõja mälestussamba avamine. ERM Fk 2813:160.

<https://ajapaik.ee/photo/91582/vabadussoja-malestussamba-avamine/>. 01.02.2017.

Eesti Sõjamuuseum. Ohvitseride andmekogu. www.prosopos.esm.ee/index.aspx?type=1. 13.12.2016.

Estmedals. <http://www.estmedals.com/est/1/1.html>. 01.03.2017.

Hans Veinberg. <https://www.geni.com/people/Hans-Veinberg/6000000010355707119>. 13.12.2016.

Haudi. Kalmistute register. <https://www.kalmistud.ee/Kalmistute-koduleht>. 28.01.2017.

Ilomets, I., Ilomets, J. 2011. Koeru. Pildirännak läbi endisaegse alevi ja kihelkonna. Tallinn: Print Best.

Ilves, J. 2017. Mälestussamba taastamine. Lepik, L., intervjuu.

Johannes Veinberg. <https://www.geni.com/people/Johannes-Veinberg/6000000010355934694>. 13.12.2016.

Joosep Selter. <https://www.geni.com/people/Joosep-Selter/6000000009903440075>. 13.12.2016.

JT. 1929. Jaanipäev Koeru suureks pidupäevaks. – Järva Teataja, 14. juuli, lk 4.

JT. 1939. Koeru Ühispanga annetuse Vabadusmonumendi heaks. – Järva Teataja, 23. märts, lk 8.

JT. 1942. Koerus kerkib mälestussammas. – Järva Teataja, 25. juuli, lk 3.

JT. 2015. Mälestustahvel täieneb viie nimega. – Järva Teataja, 11. juuni, lk 4.

Juhan Raudsepp. https://et.wikipedia.org/wiki/Juhan_Raudsepp. 10.02.1917.

Järvamaa Eesti südamaa. 2014. Koeru Vabadussõja mälestusmärgi 80. aastapäeva tähistamine. https://www.facebook.com/pg/jarvamaa/photos/?tab=album&album_id=10152672952733343. 28.03.2017.

Järvamaa Eesti südamaa₁. 2017. Tartu rahu aastapäev Koerus.
<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10154986908893343.1073742402.393420878342&type=3>. 28.03.2017.

Järvamaa Eesti südamaa₂. 2017. Eesti Vabariigi 99. aastapäev Koerus.
<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10155053353113343.1073742432.393420878342&type=3>. 28.03.2017.

Järvo Tandre. <https://www.geni.com/people/J%C3%A4rvo-Tandre-end-Rudolf-Stockeby/6000000002426286613>. 26.02.2017.

Jüri Kruusmann, jun. <https://www.geni.com/people/J%C3%BCri-Kruusmann-jun/6000000009151567077>. 13.12.2016.

Kaja. 1933. Koeru saab mälestussamba. Pühapäeval pandi nurgakivi. – Kaja, 29. august, lk 7.

Kallandi, V. 2009. Aitame korrestada vabadussõdalase hauda. – Järva Teataja, 14. märts, lk 4.

Kallandi, V. 2015. Metsla. Küla uutes piirides. Vali Press OÜ.

Kerem, H. 2017. Joosep Selter hauaplats. Pärtel, S., intervjuu.

Koeru Kaja. 2015. Uudis. – Koeru Kaja, juuli, lk 3.

Koeru muuseum₁. Trükised. Eesti Vabadussõjas langenud kangelased Koeru kihelkonnast.

Koeru muuseum₂. Fotokogu.

Kraav, G. 1998. Ausamba pidulik avamine. – Koeru Kaja, veebruar, lk 1.

Krusenstjern, G. 1938. Heldengedenkbuch des Baltenregiments. Tallinn.

Kultuurimälestiste riiklik register. Vabadussõja mälestussammas.
<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=27120>. 01.02.2017.

Langenud juudid said mälestustahvli. 2009. – Tartu linnaleht, 27. märts, lk 3.

Lepik, K. 1940-1941. Päevaraamat.

Mäesalu, A., Vahtre, S. 2015. Eesti ajalugu. Kronoloogia. Tänapäev.

Nahkanuia ajaveeb. 2010. Dokument: mälestussamba nurgakivi õnnistamise kava.
<http://www.nahkanuia.net/?p=2922>. 28.01.2017.

Nahkanuia ajaveeb. 2015. Jaanipäev Koerus 1929 aastal. <http://www.nahkanuia.net/?p=10798>. 10.03.2017.

Oskar Allweiss. <https://www.geni.com/people/Oskar-Allweiss/6000000010770818245>. 13.12.2016.

Pae, T., Sokk, H. 2007. Järvamaa. Loodus, Aeg, Inimene. Eesti Entsüklopeediakirjastuse AS.

Pihlak, J., Strauss, M., Krillo, A. 2016. Eesti Vabaduse Risti kavalerid. Viljandi: OÜ Print Best.

Rajamäe, M. 2013. Kui Koeru majad saaksid rääkida. – Järva Teataja, 29. juuni, lk 8-9.

Riigiarhiiv. 1934. Riigivanem K. Päts Eesti Vabadussõjas langenute mälestussammast avamas. EFA.208.3-7380. <http://www.ra.ee/fotis/index.php?type=2&id=275169>. 05.11.2016.

Stokeby, R. 1934. Koeru kihelkond. Tallinn: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus.

Zaan, L. 2016. Lembit Zaan. Lepik, L, intervjuu.

Vabadusrist. <https://et.wikipedia.org/wiki/Vabadusrist>. 24.01.2017.

Vabadussõja Ajaloo Selts. Vabadussõjas langenute koondnimekiri. www.vas.muuseum.ee/vs_langenud.html. 01.11.2016.

Vanadpildid.net 1935. Koeru vabadusplats. http://www.vanadpildid.net/index.php?option=com_pictures&Itemid=101&photo=277&catid=154&county=6&kkond=1. 21.03.2017.

Vanadpildid.net. 1934. Tikutopsisuurune ülesvõte. <http://vanadpildid.net/component/pictures/tikutopsisuurune-ulesvote-3320/county6/searchwordsammas?Itemid=&kkond=1>. 23.01.2017.

Vanadpildid.net. 1972. Mälestusmärk 1905 a revolutsiooni päevil langenuile. <http://www.vanadpildid.net/component/pictures/malestusmark-1905-a-revolutsiooni-paevil-langenuile-13763/county6/searchword1905?Itemid=&kkond=1&slideshow=1&time=4>. 22.03.2017.

Viljat, R. 2008. Koeru Vabadussõja monument. – Koeru Kaja, detsember, lk 9.

LISA 1. VABADUSSÕJAS LANGENUTE ANDMED

Perekonna- ja eesnimi	Isanimi	Sünni- ja surmaaeg	Küla	Lahing ja surma põhjus	Matmiskoht
Allweiss Oskar	Taavet	10.01.1895 – 08.12.1918	Ellavere	Langes Jõhvi lahingus, Järve mõisa juures.	Koeru
Berendts Ervin Heinrich	August	06.08.1898 – 25.10.1919	Aavere	Suri Krasnoje Selo juures.	Tallinn
Eltermann Ferdinand	Hans	14.10.1884 – 25.07.1919	Merja	Langes 25.07.1919 haavatuna Plugi küla all vangi. Jäljetuna kadunud.	----
Erde August	Mart	04.04.1898 – 18.01.1919	Abaja	Sai haavata ja langes vangi Muisleri lahingus. Lasti enamlaste poolt samal päeval maha.	----
Essig Gustav	Jüri	22.04.1885 – 25.10.1919	Puivere	Suri 1. divisiooni haiglas.	----
Jakovits August	Kustas	04.04.1897 – 01.04.1919	Metsanurga	Sai haavata Irboska all, suri Valga linna haiglas.	Koeru
Karuks Hans	Jaan	08.09.1895 – 18.02.1919	Nõmmküla	Teenis Eesti 1. polgu 5. roodus.	----
Kepmann Johannes	Kaarel	31.05.1883 – 17.03.1919	Udeva	Langes vangi Narva all, Korostelli küla juures.	Koeru
Klemberg August Voldemar	Aleksander	14.03.1898 – 28.06.1919	Vahuküla	Suri Võru punase risti haiglas.	Koeru
Koppel Karl August	Hans	18.03.1888 – 08.03.1919	Kalitsa	Langes Landeswehri vastu Riia all, Väike-Jägeli jõe juures.	Koeru
Kovkin Boris	Andrei	25.05.1896 – 25.01.1919	Rakke	Langes Irboska all, Netschajvi küla juures.	Tartu
Krudenbrunn Robert	Juhan	23.04.1893 – 31.01.1920	Lahu	Sai haavata lahingus Rannu mõisa all.	----
Kruusmann Jüri	Jüri	18.06.1891 – 27.12.1918	Metsla	Suri Tartu Mellini kliinikus.	----
Kuusberg Albrecht	Mihkel	27.02.1896 – 11.02.1919	Vahuküla	Suri Narva haiglas kopsupõletikku.	Koeru
Käbi Ferdinand	Johan	22.09.1900 – 16.07.1919	Aavere	Langes luurel Peetri alevis.	----
Kärner Otto	Nikolai	07.02.1889 – 15.03.1919	Kalitsa	Langes lahingus Narva rindel	Valga
Lell Aleksander	Hans	13.04.1900 – 07.12.1919	Liigvalla	Langes lahingus Pihkva all, Zahodisõ küla juures.	Koeru
Müllerstorf Priidik	Juhan	02.09.1884 – 04.10.1919	Ellavere	Astus vabatahtlikult kaitsesväkke 18.11.1918. Sai haavata Narva all Olginio mõisa juures ja suri Tallinnas Diagonissi haiglas.	Koeru
Pals Johannes	Andres	28.12.1891 – 1919	Vaali	Langes Narva all, Sala raudteejaama juures.	Koeru
Pitksaar Johannes	Mart	18.02.1887 – 14.06.1919	Merja	Teenis 7. jalaväe polgu 7. roodus.	Võru
Potmann Johannes	Kustas	29.08.1897 – 28.06.1919	Ervita	Sai haavata Võru linna all ja suri Võru haigemajas.	----
				Andmed puuduvad.	----
				Sai lahingus Narva all suurtükikuulist põrutada.	Koeru
				Suri kodus puhkusel olles.	Koeru
				Landeswehri vastu Riia all, Väike-Jägeli jõe juures.	Koeru

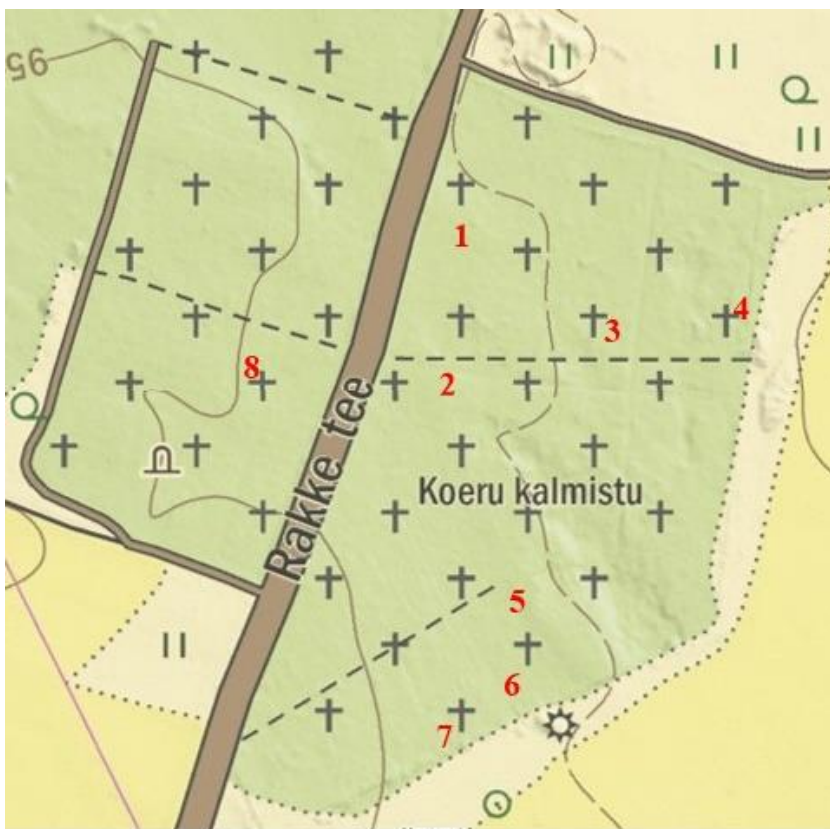
(jätkub)

Perekonna- ja eesnimi	Isanimi	Sünni- ja surmaaeg	Küla	Lahing ja surma põhjus	Matmiskoht
Pukk Julius Albrecht	Johannes	01.03.1892 – 20.11.1919	Ervita	Langes Troitski all, Polschanova küla juures.	Koeru
Pukk Karl	Otto	15.02.1893 – 31.12.1919	Ervita	Langes Narva rindel.	Narva
Raus Villem	Andres	15.03.1903 – 19.03.1919	Ellavere	Suri põrutuse tagajärjel Võru punase risti laatsaretis.	Koeru
Reismann Johannes	Jaak	21.10.1895 – 11.11.1919	Vao	Sai haavata Landeswehri vastu Marienburgi (Aluksne) juures.	Koeru
Salsen August	Jaan	08.07.1896 – 21.03.1919	Udeva	Andmed puuduvad.	-----
Selter Joosep	Kustas	15.02.1882 – 18.04.1919	Ramma	Astus leitnandina vabatahtlikult sõtta 1918. aasta novembris. Sai Narva all haavata ja suri haavadesse Tallinna sõjaväe haiglas.	Koeru
Sikkar Karl	Ado	05.01.1895 – 21.07.1919	Preedi	Mobiliseeriti kaitsevähke, teenis 5. Rakvere jalaväe polgus noorem-allohvitserina, langes enamlaste vastu Narva all.	Narva
Soo Johannes	Jüri	04.01.1900 – 20.10.1919	Liigvalla	Langes enamlaste vastu Narva all, Uue-Kalischtschi külas.	Narva
Stärk Eduard	Jakob	– 04.11.1919	Väinjärve v	Andmed puuduvad.	-----
Tambaur Eduard	Tõnno	02.03.1884 – 07.03.1919	Vao	Andmed puuduvad.	-----
Tamberg Aleksander Evald	Jakob	05.11.1900 – 23.05.1920	Nahkamuia	Teenis soomusrongide diviisi tagavarapataljoni 4. roodus. Suri Valga linna haiglas plektilisse soojatõppe.	Koeru
Tikerber Karla	Liisu	28.06.1885 – 20.02.1919	Aruküla	Suri Tallinna sõjaväe haiglas.	Koeru
Tuikene August Ferdinand	Karl	29.03.1900 – 18.07.1919	Aavere	Langes Irboska all.	-----
Vaab Johannes	Hans	22.07.1899 – 28.02.1920	Vao	Andmed puuduvad.	Koeru
Veinberg Artur Heinrich	Liisu	22.07.1899 – 07.03.1919	Metsla	Suri kopsupõletiku tagajärjel.	Koeru
Veinberg Friedrich August	Juhan	22.05.1893 – 23.07.1919	Metsla	Langes Narva all, Glubokojõe järve juures. Osales reamehena 1. jalaväepolgus.	Narva-Jõesuu
Veinberg Hans	Jaan	06.04.1891 – 03.02.1919	Metsla	Langes Petseri vabastamise käigus Irboska all, Rogosina küla juures.	Koeru
Veinberg Johannes	Kaarel	03.11.1885 – 02.07.1919	Metsla	Suri Tartu kaitseväe haiglas plektilisse soojatõppe.	Koeru
Ziegel Hermann	Peeter	28.01.1890 – 03.04.1920	Aavere	Suri Kunda lentsalga haiglas.	-----
Õöpik Karla	Hans	22.04.1895 – 01.01.1920	Piibe	Andmed puuduvad.	-----

LISA 2. HAUTÄHISTE ASUKOHAD KOERU KIRIKUAIAS JA KALMISTUTEL

1. Arthur Heinrich Veinberg
2. Teadmata
3. Julius Albrecht Pukk
4. Teadmata
5. Johannes Veinberg
6. Teadmata
7. Johannes Potmann

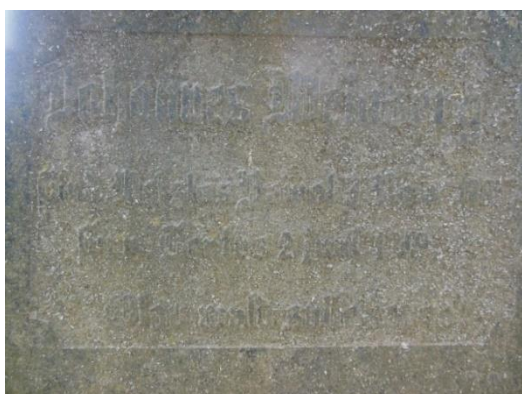

1. Johannes Vaab
2. Joosep Selter
3. Jüri Kruusmann
4. Villem Raus
5. Oskar Allweiss
6. Hans Veinberg
7. Johannes Reismann
8. August Jakovits

LISA 3. FOTOD LANGENUTE HAUATÄHISTEST

Johannes Potmann

Johannes Weinberg

Julius Pukk

Artur Heinrich Weinberg

(jätkub)

Oskar Allweiss

August Jakovits

Villem Raus

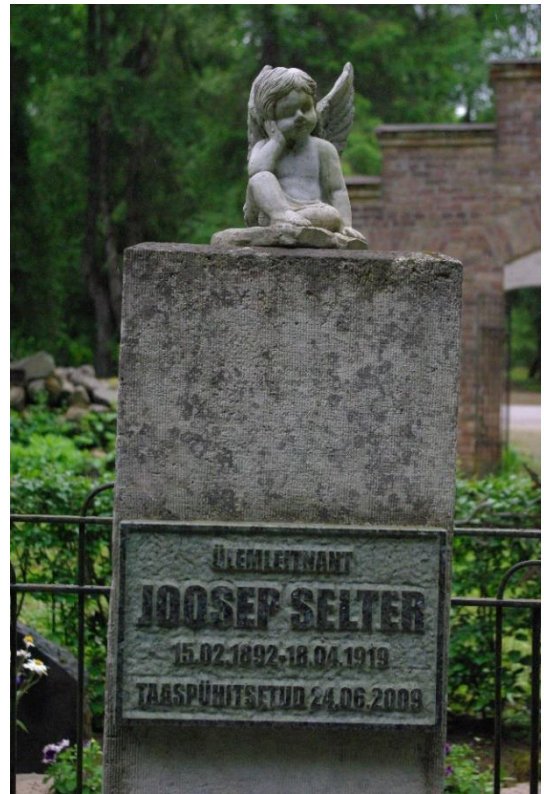

Johannes Vaab

(jätkub)

Hans Weinberg

Joosep Selter

Johannes Reismann

Jüri Kruusmann

LISA 4. FOTOD MÄLESTUSSAMBA PLATSIST

Jalgpalliväljak (Koeru Muuseum2)

Mälestussamba plats (Vanadpildid.net, 1935)

LISA 5. MÄLESTUSSAMBA NURGAKIVISSE PAIGUTATUD AKTI LÕPPOSA

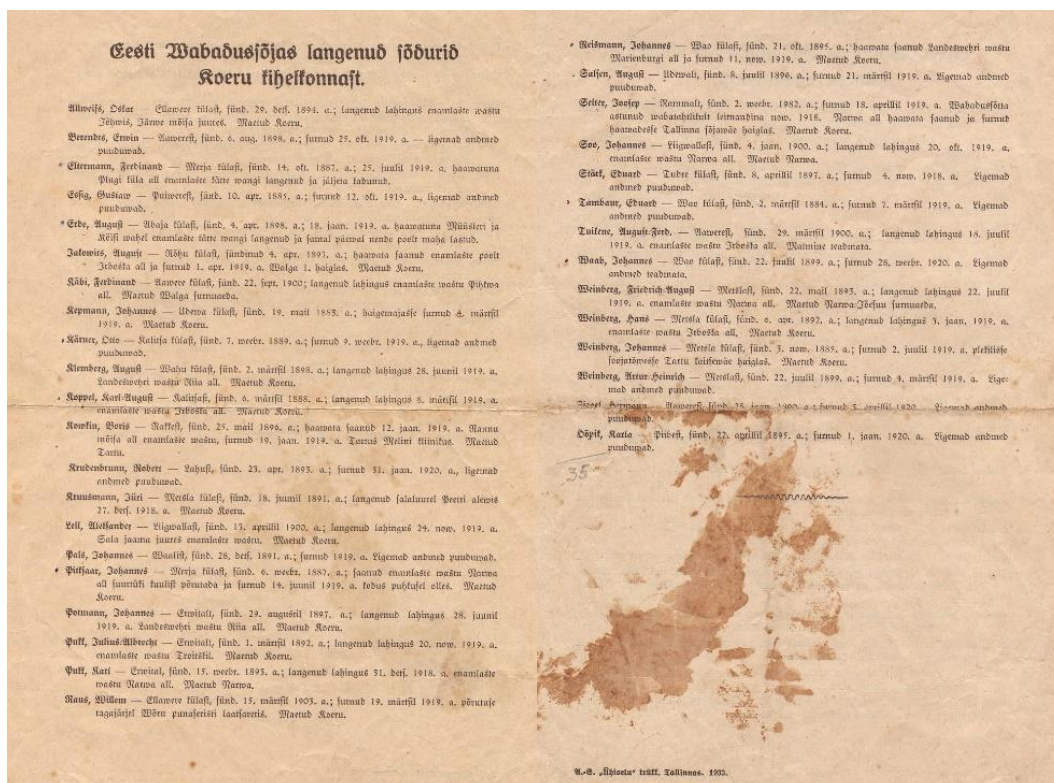
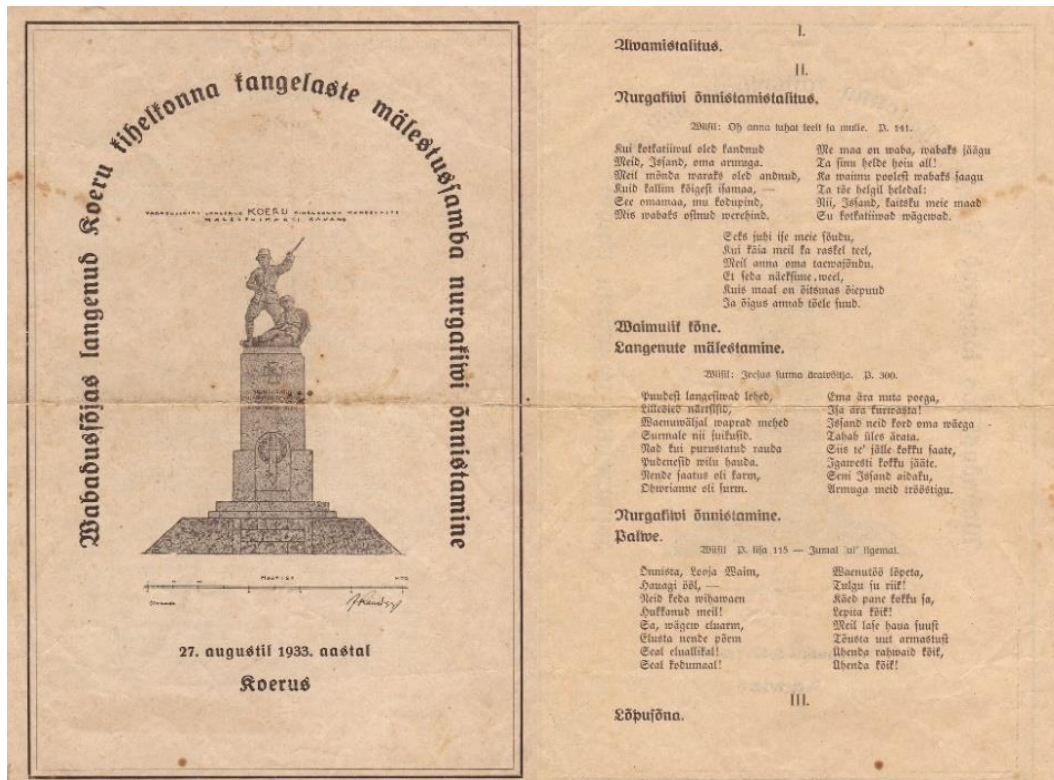
„Selle mälestussamba nurgakivi panek ja õnnistame sündis ajal 1933. a. pärast Kristuse sündimist, aasta kaheksandal – augusti kuu 27. päeval Eesti Vabariigis Järvemaal Koeru alevikus kirikust lääne pool seisval platsil. See oli ajal, kui Asutava Kogu poolt 15. juunil 1920. aastal maksmapandud põhiseaduse alusel valitud V Riigikogu poolt 18. mail 1933. aastal oli Vabariigi Valitsus ametisse kutsutud järgmises koosseisus: Riigivanem – Jaan Tõnisson, Haridus- ja Sotsiaalminister – Konstantin Konik, Kaitseminister – August Kerem, Kohtu- ja Siseminister – Vladimir Rooberg, Majandusminister – Peeter Kurvits, Põllutööminister – Johannes Zimmermann, Teedeminister – Oskar Köster, Välisminister – Hans Piip. See oli järjekorras 21. Vabariigi Valitsus. See oli ajal, kui 2. ja 3. märtsil 1930. a. valitud maavolikogu poolt oli ametisse kutsutud Järva maavalitsus järgmises koosseisus: esimees – Jakob Sõnajalg, abiesimees – Villem Vessart, liige – Voldemar Krabi, Sekretär – Aleksander Kiin. Sel ajal oli Väinjärve vallavalitsus 11. aprillil 1930. a. vallavolikogu poolt valitud: vallavanem Albert Suurkivi, vallavanema kohusetäitja – Aleksander Krull, abid – Viktor Kraav, Jaan Veebel ja Jaan Roose ning vallasekretär – Peeter Reitsnik. Sel ajal oli Vabadussõjas langenud Koeru kihelkonna kangelaste mälestusmärgi püstitamise komitee peakoosoleku poolt 30. juulil 1933. a. valitud juhatus järgmises koosseisus: esimees – Albert Suurkivi, abiesimees – Hans Kuuskler, kassapidaja – Aleksander Heringson, abikassapidaja – Johannes Niigov, kirjatoimetaja – Peeter Reitsnik, kirjatoimetaja abi – Heinrich Piigert. Sel ajal olid liikvel järgmised metallrahad: 2 kroonine, 25, 10, 5, 3 ja 1 sendilised. Paberrahasid oli 50, 20, 10, 5 ja 1 kroonised. Siia kivisse pannakse: 1) ainult Eestis täna liikvel olevad metallrahad. 2) Vabadussõja mälestusraha. 3) Tartu Ülikooli 300-a. juubeliraha ja 4) Eesti X üldlaulupeo (1933. a.) raha.

(järgneb)

Selle nurgakivi panekust võtsid osa:

- 1) Riigivanema asetäitja: Haridus- ja Sotsiaalminister prof. Konstantin Konik.
- 2) I diviisi ülem Kindral-major A. Tõnisson.
- 3) Järva Kaitseväe ringkonna ülem major Heinrich Oidermann.
- 4) Paide jaoskonna politseikom. Jaan Tilling.
- 5) Paide jaosk. kriminalkom. Hugo Heiter.
- 6) Järva Maavalitsuse abiesimees Villem Vessart.
- 7) Väinjärve vallavanema kohusetäitja Aleksander Krull.
- 8) Kaitseliidu Järva maleva esitaja Jaan Eilart.
- 9) Koeru malevkonna pealik Heinrich Piigert.
- 10) Mälestusmärgi komitee juhatus:
 - a) Esimees Albert Suurkivi.
 - b) Abiesimees Hans Kuuskler.
 - c) Kassapidaja Aleksander Heringson.
 - d) Abikassapidaja Joh. Niigov.
 - e) Kirjatoimetaja Peeter Reitsnik.
- 11) Põllutöökoja liige Jakob Saar. (Stokeby, 1934)

LISA 6. NURGAKIVI SISSEÖNNISTAMISE ÜRITUSE KAVA

(Nahkanuia ajaveeb, 2010)

LISA 7. FOTOD SÜNDMUSTEST TÄNAPÄEVAL

Tartu rahu tähistamine 2. veebruaril 2017. aastal (Järvamaa Eesti südamaa₁, 2017)

Eesti Vabariigi 99. aastapäeva tähistamine 24. veebruaril 2017. aastal (Järvamaa Eesti südamaa₂, 2017)

Mälestussamba 80. aastapäeva tähistamine 9. augustil 2014. aastal (Järvamaa Eesti südamaa, 2014)